

UČITELSKÁ PODPORA ZÁKLADNÍCH PSYCHOLOGICKÝCH POTŘEB ROMSKÝCH ŽÁKŮ: VÍCEPŘÍPADOVÁ STUDIE ZE SRBSKA A ČESKÉ REPUBLIKY

TEACHER SUPPORT FOR ROMA STUDENTS' BASIC PSYCHOLOGICAL NEEDS: A MULTIPLE CASE STUDY FROM SERBIA AND THE CZECH REPUBLIC

Nina Perišić

Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

Abstrakt

Tato kvalitativní vícepřípadová studie vychází z teorie sebedeterminace a analyzuje učitelskou praxi ve vztahu k uspokojování základních psychologických potřeb romských žáků – kompetence, autonomie a vztahovost. Studie zahrnuje čtyři základní školy v Srbsku a Česku a využívá pozorování výuky a rozhovory s učiteli, školními pracovníky, romskými žáky a jejich rodinami. Výsledky ukazují, že autonomie byla systematicky oslabována, zatímco nízká očekávání a nediferencovaná výuka podkopávaly kompetenci. Opomíjení kulturních a emočních aspektů života žáků narušovalo vztahovost. Byly také identifikovány postupy, které podporují well-being žáků a přizpůsobují se jejich vzdělávacím potřebám. Tato zjištění naznačují potenciál v učitelských přístupech vedoucích ke zmírňování vzdělávacích nerovností.

Klíčová slova: *romští žáci, učitelská praxe, teorie sebedeterminace, sociální spravedlnost*

Abstract

This qualitative multiple case study draws on Self-Determination Theory to examine how teacher practices support Roma students' basic psychological needs for competence, autonomy, and relatedness. It includes four elementary schools in Serbia and the Czech Republic and uses classroom observations and semi-structured interviews with teachers, school staff, Roma students and their families. The findings show that autonomy was the least supported need, while low expectations and undifferentiated teaching undermined competence

and neglect of students' cultural and emotional lives weakened relatedness. Practices supporting students' well-being and responding to their educational needs were also identified, pointing to the potential of teacher practices to help reduce educational inequalities.

Keywords: *Roma students, teacher practices, self-determination theory, social justice*

1 ÚVOD

V evropském kontextu romské komunity dlouhodobě čelí chudobě, diskriminaci a strukturálnímu znevýhodnění, které se promítají i do vzdělávacích systémů v podobě segregace, vylučování a omezeného přístupu ke kvalitnímu vzdělávání (Byrne, 2024). Tato studie se zaměřuje na přístup učitelů k romským žákům v České republice a Srbsku, tedy v kontextech dlouhodobě poznamenaných diskriminací a vylučováním romských komunit (Amnesty International, 2015; Perišić & Vidojević, 2015).

2 TEORIE

Z perspektivy teorií vzdělávání pro sociální spravedlnost mohou školy a učitelé přispívat ke zmírňování sociálních nerovností, ale také je prostřednictvím každodenní praxe reprodukovat (Cochran-Smith et al., 2010; Pantić & Florian, 2015). Odpovědnost učitelů ve vztahu k sociální spravedlnosti je v této studii nahlížena skrze každodenní praxi, která ovlivňuje zapojení žáků, jejich učení a wellbeing. Studie vychází z teorie sebedeterminace (Ryan & Deci, 2017) a sleduje, jak učitelé svým přístupem podporují či oslabují základní psychologické potřeby romských žáků – kompetenci (prožívání efektivity v učení), autonomii (zakoušení vlastní iniciativy a smysluplné participace) a vztahovost (pocit sounáležitosti a emoční jistoty). Podpora uvedených potřeb je ve školním prostředí spojována s vyšší mírou motivace a zapojení žáků, zatímco jejich frustrace může vést k pasivitě a pocitům odcizení.

3 METODOLOGIE VÝZKUMU

Tato kvalitativní vícepřípadová studie zahrnuje čtyři základní školy – dvě v Srbsku a dvě v České republice. Školy byly záměrně vybrány s ohledem na složení žáků a možnost terénního výzkumu: v každé zemi jedna škola s většinovým zastoupením romských žáků a jedna škola s nižším podílem romských žáků. Data byla shromažďována prostřednictvím pozorování výuky na prvním stupni a polostrukturovaných rozhovorů s učiteli, romskými žáky, jejich rodinami a školními podpůrnými a poradenskými pracovníky, což umožnilo triangulaci dat. Data z uvedených zdrojů byla vzájemně propojována a porovnávána v rámci deduktivní tematické analýzy se zaměřením na praxi podporující či oslabující autonomii, kompetenci a vztahovost žáků. Analýza probíhala nejprve v rámci jednotlivých případů a následně napříč případy, s cílem identifikovat sdílené vzorce a kontextově specifické rozdíly (Stake, 2006).

4 VÝSLEDKY / OČEKÁVANÉ VÝSLEDKY

Ve všech školách byly přítomny podporující i omezující praktiky naplňování základních psychologických potřeb žáků. Někteří učitelé podporovali kompetenci žáků přizpůsobováním výuky, sledováním porozumění a cílenou podporou, včetně individuální pomoci nad rámec vyučování. Častěji však byla očekávání vůči romským žákům nízká, zejména v segregovaných prostředích, kde byla výuka redukována na rozvoj základní gramotnosti. Vztahovost byla často oslabena nezájmem učitelů o život žáků mimo školu, nepřítomností romské kultury ve výuce a omezenou spoluprací s rodinami. V heterogenních školách se někteří žáci cítili izolovaně, zatímco v segregovaných bylo jejich emoční bezpečí ohrožováno rušivým chováním spolužáků a slabými zásahy dospělých. Zároveň však část žáků popisovala silné vztahy s učiteli poskytujícími stabilní akademickou i emoční podporu. Podpora autonomie byla napříč školami slabá. Výuka zůstávala převážně řízena učitelem a žákům poskytovala omezený prostor k ovlivňování aktivit.

5 ZÁVĚRY A DISKUSE

Celkově zjištění poukazují na postupy, které přispívají k reprodukci marginalizace romských žáků, včetně stigmatizace, nízkých nároků a zanedbávání

kontextových, emočních a kulturních dimenzí jejich života. Zároveň však byly identifikovány i situace, v nichž někteří učitelé aktivně podporovali učení žáků, jejich pocit sounáležitosti a orientaci na budoucnost, často nad rámec formálních požadavků. Podle žáků a jejich rodin mají tyto postupy významný dopad na vzdělávací dráhy a životní šance žáků. Tyto praktiky vycházely spíše z individuálních přístupů učitelů než ze systematických inkluzivních strategií (Alexiadou, 2019), proto by se budoucí výzkum mohl zaměřit na akčně orientované strategie rozvoje vzdělávacích programů ve spolupráci s učiteli a romskými komunitami s ohledem na jimi identifikované bariéry sociální spravedlnosti.

6 LITERATURA

- Alexiadou, N. (2019). Framing education policies and transitions of Roma students in Europe. *Comparative Education*, 55(3), 422–442.
<https://doi.org/10.1080/03050068.2019.1619334>
- Amnesty International. (2015). *Must try harder: Ethnic discrimination of Romani children in Czech schools*.
- Byrne, K. (2024). *Europe's forgotten children: Roma children and their families in Europe 2000–2020: A child rights perspective*. UNICEF Innocenti – Global Office of Research and Foresight.
- Cochran-Smith, M., Gleeson, A. M., & Mitchell, K. (2010). Teacher education for social justice: What's pupil learning got to do with it? *Berkeley Review of Education*, 1(1), 35–61. <https://doi.org/10.5070/B81110022>
- Pantić, N., & Florian, L. (2015). Developing teachers as agents of inclusion and social justice. *Education Inquiry*, 6(3), 27311.
<https://doi.org/10.3402/edui.v6.27311>
- Perišić, N., & Vidojević, J. (2015). Divided by poverty and social exclusion: Roma and persons with disabilities in Serbia. *Croatian Political Science Review*, 52(4–5), 142–159.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. Guilford Press.
<https://doi.org/10.1521/978.14625/28806>
- Stake, R. E. (2006). *Multiple case study analysis*. Guilford Press.